Hans Teerds

Publieke praktijken
Ontwerpen aan de wereld als landschap

Ruimtelijk denken, stelt de Duits-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt, is politiek denken. Niet omdat het zich richt op een bepaalde locatie, ruimte of (politiek) programma, maar omdat het gebonden is aan de wereld en haar bewoners.[1] Het begrip 'wereld' dat Arendt hier gebruikt, heeft een specifieke betekenis: het duidt op alle interventies waarmee de mens de aarde – dat is de globe, de biologische sfeer, natuur – omvormt tot een voor de mensheid leefbare omgeving.[2] Zonder zulke interventies (we zouden kunnen zeggen: cultuur) is menselijk leven op aarde niet mogelijk. De interventies bestaan voornamelijk uit *dingen*: huizen, steden, infrastructuur, tafels, lepels, kunstwerken, maar ook de instituties die de menselijke gemeenschap mogelijk maken. De wereld verschaft het menselijk leven zijn fundamentele 'grond' en de gemeenschap haar noodzakelijke duurzaamheid – ze is er al voordat wij, als individu, op aarde geboren worden en zal er nog steeds zijn, als we haar weer verlaten.[3] Volgens Arendt is de wereld daarom altijd een gemeenschappelijke wereld, een wereld die we delen met anderen, medemensen, óók met onze voorgangers en toekomstige bewoners. Hoe we met die wereld omgaan, beïnvloedt elke mens en is daarom per definitie een publieke zaak, onderwerp van het politieke leven.

De transformatie van aarde in wereld gebeurt via het maken van 'landschappen'. Landschap duidt altijd op een cultureel begrip van een deel van het aardoppervlak: de herkenning van een onderscheidende morfologie waarin natuurlijke en culturele aspecten samenkomen. Daarom kunnen zowel de wildernis, de polder als de stad 'landschap' genoemd worden: natuurlijke, culturele of juist stedelijke landschappen. *Morphe* duidt in het Grieks niet enkel op de vorm of gestalte waarin iets aan ons verschijnt, maar ook op diens eigenschappen. Het is vorm én 'feit', zou je kunnen zeggen. De morfologie van het landschap omvat dan ook, naast diens werkelijke verschijningsvorm, diens topologie, ook het gebruik en de politieke, economische en historische – in één woord culturele – contexten die van invloed zijn en zijn geweest op dit landschap. De ruimten waarin wij leven en die ons beïnvloeden – maar ook die wij zelf creëren, construeren en beschrijven, waarmee wij op onze beurt de wereld beïnvloeden – bevatten sporen van de hedendaagse én eerdere culturele overtuigingen en waardesystemen.[4] Ruimte is niet onafhankelijken abstract; het is een sociaal 'product', ontstaan in een bepaalde context en in relatie tot menselijke bemoeienis, acties en interventies. 'De betekenis van ruimte,' stelt de Britse archeoloog Christopher Tilley, 'bevat altijd een subjectieve dimensie en kan niet los gezien worden van de symbolisch geconstrueerde leefwereld van haar sociale actoren.'[5] We kunnen daar ook de toekomst aan toevoegen: we benaderen het landschap immers ook met beelden van zijn mogelijkheden. De morfologie van het landschap bestaat daarom uit ruimtelijke structuren, gebouwde vormen, historische relicten en tradities, sociale, politieke en economische omstandigheden, top-down en bottom-up initiatieven, én de mentale verbeelding van de toekomst, beïnvloed door de literatuur en de kunsten. Kortweg, de materiële, sociale en symbolische vorm van landschap. Omgekeerd kunnen we stellen dat landschap één van de manieren is om deze dimensies met elkaar in verband te brengen.[6]

Landschap, als morfologie van de gemeenschappelijke wereld, is per definitie een publieke zaak. Landschap behoort bovendien vandaag de dag in de meeste westerse landen tot de belangrijkste publieke discussiepunten, waarin aspecten als identiteit en gemeenschap, historie en de gevolgen van de moderniteit aan de orde komen.[7] De morfologie van het landschap geeft zich echter niet 'onmiddellijk' bloot, dat wil zeggen: zonder bemiddeling, aan het publiek. Het is op dit punt dat de ruimtelijke ontwerpdisciplines een belangrijke taak te vervullen hebben. De ruimtelijke professies, of het nu de landschapsarchitectuur, de stedenbouwkunde of de architectuur is, delen een verantwoordelijkheid voor de manier waarop wordt omgegaan met de tastbare en fysieke aspecten van de

1 Hannah Arendt, 'Karl Jaspers, A Laudatio', in: Hannah Arendt, *Men in Dark Times* (San Diego/New York/Londen: Harcourt Brace & Company, 1995 [1968]), 79.

2 Hannah Arendt, *Vita Activa* (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 1994 [1958]), 12.

3 Ibid., 60.

4 Karl Schlögel, *Im Raume lesen wir die Zeit über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik* (München: Carl Hansen, 2003).

5 Christopher Tilley, *A Phenomenology of Landscape*: *Places, Paths, Monuments* (Providence, RI: Berg, 1994), 11.

6 We kunnen stellen dat in het begrip landschap de drie aspecten van ruimte, zoals gedefinieerd door de Franse filosoof Henri Lefebvre, met elkaar corresponderen: de voorgestelde, de ervaren en de beleefde ruimte. Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Londen: Blackwell Publishing, 1991 [1974]).

7 Zie de hoofdstukken 1-3 van Hans Teerds en Johan van der Zwart, *Levend Landschap, Manifest voor stad en land* (Amsterdam: Uitgeverij SUN, 2012).

Hans Teerds

Public Practices
Designing the World as Landscape

To think spatially, the German-American philosopher Hannah Arendt argues, is to think politically. Not because it is connected to a specific site, space, or (political) programme, but because it is bound to the *world* and the people in it.[1] The term world is used here in a specific sense: it means all the interventions that turn the earth – that is: the globe, our biological sphere, nature – into a habitual environment for the human being.[2] Without such interventions – one might state: culture – life on earth is not possible. These interventions mainly consist of *things*: houses, cities, infrastructures, tables, spoons, works of art, but also: institutions that regulate the human community. The world gives human life its foundational ground and society its durability – it was there before we, as people, appeared on earth, and it will still be there when we leave.[3] According to Arendt the world is therefore always a *common* world, shared with fellow humans, even with our predecessors and the future inhabitants. The treatment of this world, as we might imagine, affects all human beings, and therefore is by definition of public interest, object of political life.

It is actually through creating 'landscapes' that humans transform the earth into a world. Landscape, in other words, always refers to a *cultural* understanding of nature: the *recognition* of a distinctive morphology in which natural and cultural aspects fuse. It is therefore that the wilderness, the polder and even the city can be called 'landscapes': natural, cultivated, or even urban landscapes. *Morphe*, form, in Greek actually does not only refer to the form or fashion in which something appears to us, but immediately emphasises its specific properties. It is form *and* matter. Thus morphology in the case of the landscape, beyond its actual appearance, its topology, also raises the issue of its *use* and its political, economic, historical – in one word cultural – context that have been and still are affecting its appearance. The spaces we live in and that affect us – but also those we create, construct, narrate, how we in turn affect the world – contain traces of today's and yesterday's cultural convictions and value systems.[4] Space is not independent and abstract: it is a social product, produced in a specific context in relation to human agency, action and interventions. 'The meaning of space,' British archaeologist Christopher Tilley claims, 'always involves a subjective dimension and cannot be understood apart from the symbolically constructed lifeworlds of social actors.'[5] To that we can add the future: we approach the landscape with images of its possibilities. The morphology of the landscape consists thus of spatial structures, built form, historical relics and traditions, social, political, and economical circumstances, 'top-down' and 'bottom-up' initiatives as well as mental imaginary and future imagination, even influenced by literature and the arts – in short material form, social form and symbolic form. Or to turn this around, 'landscape' is one of the ways to think about the correspondence between these dimensions.[6]

Landscape, as the form in which the common world is constructed, is by definition a public issue. It actually is literally one of the most important public issues in most Western countries today, addressing matters of identity and community, of history and the effects of modernity.[7] However, its morphology does not reveal itself immediately – that is, without medium – to the public. It is at this point that the spatial design disciplines play an important role. At the heart of these disciplines – whether landscape architecture, urban design or architecture – is a shared responsibility towards the (future) treatment of very tangible and physical aspects of the world: the past, the now and the future of the ways in which we live, work and recreate, the everyday environment of the human species. Designers play a particular role in the construction and transformation of the way in which man exists in the world. They produce specific descriptions of what it means to be in the world, they are able to conceptualise current and alternative possibilities, and to speculate about future situations, not yet described,

1 Hannah Arendt, 'Karl Jaspers, A Laudatio', in: Hannah Arendt, *Men in Dark Times* (San Diego, New York and London: Harcourt Brace & Company, 1995 [1968]), 79.

2 Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1999 [1958]), 2.

3 Ibid., 52-53.

4 Karl Schlögel, *Im Raume lesen wir die Zeit über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik* (Munich: Carl Hansen, 2003).

5 Christopher Tilley, *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths, Monuments* (Providence, RI: Berg, 1994), 11.

6 One might argue that in the notion of landscape the three aspects of space, as defined by French philosopher Henri Lefebvre, clearly are in correspondence: the conceived, the perceived and the lived. Henri Lefebvre, *The Production of Space* (London: Blackwell Publishing, 1991 [1974]).

7 See Chapter 1-3 of Hans Teerds and Johan van der Zwart, *Levend Landschap, Manifest voor stad en land* (Amsterdam: Uitgeverij SUN, 2012).

wereld: het verleden, het heden en de toekomst van hoe we leven, werken en recreëren, kortom, de alledaagse omgeving van de mensheid. Ontwerpers, zouden we kunnen stellen, spelen een evidente rol in de constructie en transformatie van de aarde in een gedeelde wereld, in de manier waarop de mens de wereld bevolkt. Ze 'produceren' omschrijvingen van wat het betekent 'in de wereld' te zijn, en zijn in staat verschillende mogelijkheden te conceptualiseren en te speculeren over toekomstige situaties.[8] Ontwerpers hebben het vermogen het leven te interpreteren in zijn formele en ruimtelijke manifestaties, alsook om vaak ongedachte aspecten samen te brengen in concrete, materiële en tastbare voorstellen voor de toekomst. Daardoor kunnen ze de wereld tot onderwerp van menselijke bemoeienis maken.[9] Door tekeningen, maquettes, teksten en kaarten (her)ontwikkelen ze het landschap, bieden ze letterlijk een overzicht. Met andere woorden: ze maken het mogelijk dat er een discussie ontstaat en bemiddelen zo tussen de verschillende belanghebbenden. Projecten geven 'woord en begrip' aan de ruimtelijke zaken die de wereld zullen beïnvloeden, en helpen daarmee 'het louter zichtbare en duidelijk hoorbare' te overstijgen, het manifest te maken in het politieke domein.[10] Door huidige en toekomstige vorm, gemeenschap en verbeelding te articuleren, wordt het landschap 'toegankelijk' gemaakt, ofwel: 'publiek gemaakt'.[11] Dit argument geldt ook andersom: het is de verantwoordelijkheid van ontwerpers om ruimtelijke kwesties duidelijk te formuleren en te articuleren, en om het onderzoek, de verbeelding van toekomstige (on)mogelijkheden, in te brengen in het domein van de menselijke aangelegenheden.[12]

In het volgende wil ik kort vijf verschillende, vrij willekeurig gekozen, hedendaagse ontwerppraktijken belichten die als voorbeeld kunnen dienen van manieren om (bewust of onbewust) via projecten aspecten van het landschap mentaal toegankelijk te maken. Ofwel, het landschap 'manifest' maken in de publieke sfeer.

Methode – Bureau Bas Smets

In de loop van de tijd hebben de landschapsontwerpers van het Brusselse Bureau Bas Smets een specifieke ontwerpbenadering ontwikkeld. In de tentoonstelling over hun werk in Antwerpen (2013) en Charleroi (2014) werd deze uitgelegd als een proces van deconstructie en reconstructie van het landschap in zeven stappen. Elke fase omvat een verschillende actie: 'kader', bijvoorbeeld, maakt gebruik van luchtfotografie om de blik op een locatie op te rekken. 'Lezing' deconstrueert het landschap in constituerende elementen, en 'voorbeeldig landschap' hertekent het landschap in zijn ideale vorm. Door de fasen heen ontwikkelt zich langzamerhand een emblematisch beeld dat de essentiële ontwerpideeën presenteert. De strikte methode van het bureau, feitelijk een rationalisering achteraf, is niet bedoeld om de subjectiviteit van de ontwerpers uit het ontwerpproces te bannen. Integendeel, het is een iteratief proces dat juist bij elke stap nieuwe interpretaties van het landschap noodzakelijk maakt, die dus per definitie subjectief zijn. De stappen wekken de suggestie dat het landschap versterkt kan worden door nieuwe lagen toe te voegen of de bestaande lagen anders te rangschikken. De strikte methode biedt het publiek in elk geval een kans het ontwerpproces stap voor stap te volgenen genomen beslissingen te begrijpen.

Het doel van de methode is het landschap te deconstrueren om het te kunnen herlezen en vervolgens te reconstrueren in zijn meest leesbare vorm. De vooronderstelde relatie tussen topologie en leesbaarheid van het landschap staat daarbij centraal. Het ontwerpproces spoort de topologische relaties in het landschap op en gebruikt ze als startpunt voor ontwerp en ontwikkeling, die op hun beurt de belangrijkste elementen uit de topologie benadrukken. Het herschikken van de topologie in een meer leesbare vorm is deel van de constructie van haar (potentiële) publieke betekenis en publieke toeëigening. Vaak onthullen de projecten structuren die in de loop van de tijd waren verdwenen door veranderingen in gebruik, eigendom of anderszins. In zijn project voor Brussel 2040 bijvoorbeeld, ontwikkeld in samenwerking met architectenbureau 51N4E, stelt Bureau Bas Smets voor om de verschillende beken die oorspronkelijk uitmondden in de Zenne, de kleine rivier die vandaag de dag helemaal overbouwd is geraakt, weer te openen. Deze kleine waterlopen hebben in het verleden de aanleg en bouw van de westelijke rand van Brussel sterk

8 De Italiaanse stedenbouwkundige Paola Vigano onderscheidt in de inleiding van haar boek *Les Territoires de l'Urbanisme* drie manieren waarop een ontwerp kennis produceert: door de productie van beschrijvingen (van de locatie), door de productie van concepten en door de productie van (speculatieve) scenario's. Paola Vigano, *Les Territoires de l'Urbanisme, Le Projet comme Producteur de Connaissance* (Genève: MetisPresses, 2014).

9 Nigel Cross, *Designerly Ways of Knowing* (Basel/Boston/Berlijn: Birkhäuser, 2007).

10 Hannah Arendt, *Over Revolutie* (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas, 2004 [1963]), 32.

11 Ik verwijs hier natuurlijk naar de bekende frase van de Franse filosoof Bruno Latour: 'making things public'. Publiek maken is niet in de eerste plaats het 'toegankelijk' maken in de letterlijke zin, maar benadrukt vooral het belang van het 'mentaal' toegankelijk maken van de *dingen*, toegankelijkheid als de gedeelde zorg van brede groepen mensen. In Latour's begrippen: van 'matters of fact' naar 'matters of concern'. Bruno Latour, 'Van Realpolitik naar Dingpolitik, Over publieke dingen en de *respublica*', *Krisis, Tijdschrift voor actuele filosofie*, nr. 2 (2005), 45.

12 Arendt, *Over Revolutie,* op. cit. (noot 10), 32.

not yet conceptualised.[8] Their specific capacity to interpret life in its formal and spatial manifestation, as well as their capacity to bring those often unthought aspects together in concrete, material and tangible proposals of the future, makes the world the subject of human agency.[9] Through their drawings, models, texts and mappings, they reinvent the landscape or offer (literally) an overview, enable it to be discussed and mediate between the different shareholders acknowledging their interest. Projects offer 'speech and articulation' to the spatial issues that will affect the world, and 'transcend the mere visibility as well as sheer audibility', make them manifest in the realm of politics.[10] By articulating form and future, community and imagination, the landscape is made politically 'accessible'; 'made public'.[11] Turning this argument around, one might state that it therefore also is the *responsibility* of spatial designers to offer 'speech and articulation' to spatial issues, and bring their investigations, their imagined future possibilities and impossibilities into the realm of human affairs.[12]

In what follows, I will briefly present five different contemporary design practices – quite randomly chosen – that consciously or unconsciously through their projects and with their own emphasises contribute to such a 'mental' accessibility of landscape, and thereby make it 'manifest' as a public issue.

Method – Bureau Bas Smets

Over time, Brussels-based landscape designer Bureau Bas Smets has developed a particular design method. In the exhibition on the office's work in Antwerp and Charleroi in 2013 and 2014, this method is explained as a seven-stage process of deconstruction and reconstructing the landscape. Every stage presents a different action: 'frame' makes use of aerial photography to broaden the scope of the site, 'reading' deconstructs the landscape into its constituent elements, and 'exemplary landscape' redraws the landscape into an ideal form. All the stages slowly condense into an emblematic image that presents the essential design ideas. The office's strict method – which is, after all, a post-rationalisation of the design process – is not an attempt to exclude the 'subjectivity' of the designer. On the contrary: it is an iterative process, in which every step requires new interpretations of the landscape that is approached, steps that are inherently subjective and suggest the possibility of strengthening the existing landscape by constructing new layers or by reassembling existing layers differently. What this strict representation of the method actually offers is the possibility for the public to follow the design-process step by step.

The aim of the method is to deconstruct the landscape, in order to be able to (re)read it, and then to reconstruct it in its most legible form. Therefore the postulated connection between legibility and topology is central in the design process: it discovers topological relationships in the landscape and takes them as the starting point of design and development, emphasising the main elements of the topology. Rendering this topology more legible is part and parcel of the construction of their (potential) public meaning, their public re-appropriation. Quite often projects reveal structures that had slightly vanished because of changes in ownership, use, or otherwise. In their project for Brussels 2040, together with architecture office 51N4E, they re-established the different creeks that stream into the Zenne, the small but central river in Brussels that has now been completely overbuilt. These narrow streams highly affected the development of the west edge of the city in the past. Re-establishing of these creaks clarifies the local topology and is an opportunity to construct a new chain of public parks. In a second step the designers suggest to increase the public meaning of these sites by adding other public buildings, like schools and libraries.

Type – LOLA landscape architects

In several atlas projects the designers of Rotterdam-based office LOLA landscape architects also emphasise the ability to *read* the landscape and its artefacts. In the *Stadsranden Atlas*, an atlas mapping the existing edges of cities and villages in the province of South Holland, as well as the atlas of dike structures on the island of IJsselmonde, near Rotterdam – which will be followed this fall by a mapping of all dike structures in the Netherlands[13] –

8 Italian urban designer Paola Vigano in the introduction of her book *Les Territoires de l'Urbanisme* distinguishes three different ways in which design produces knowledge: through the production of descriptions (site), the production of concepts, and through the production of speculative scenarios. Paola Vigano, *Les Territoires de l'Urbanisme, Le Projet comme Producteur de Connaissance* (Geneva: Metis Presses, 2014).

9 Nigel Cross, *Designerly Ways of Knowing* (Basel,Boston and Berlin: Birkhäuser, 2007).

10 Hannah Arendt, *On Revolution* (New York: Penguin Books, 2006 [1963]), 9.

11 I refer here of course to the famous phrase of French philosopher Bruno Latour, 'making things public'. 'Making public' is not in the first place 'making it accessible' in the literal sense, it much more evokes the importance of making *things* 'accessible' in a mental sense. Making it accessible as the shared concern of wide ranges of people. In Latour's terms: from 'matters of fact' to 'matters of concern'. Bruno Latour, 'From Realpolitik to Dingpolitik or: How to Make Things public', in: Bruno Latour and Peter Weibel, *Making Things Public, Atmospheres of Democracy* (Cambridge, MA: MIT Press, 2005), 9.

12 Arendt, *On Revolution,* op. cit. (note 10), 9.

13 LOLA Landscape Architects, *Stadsrandenatlas van de Zuidvleugel*, (Rotterdam and The Hague: LOLA Landscape Architects and Provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit in Zuid Holland, 2011); LOLA Landscape Architects, *Dijkenatlas IJsselmonde*, (http://www.eilandijsselmonde.nl); LOLA Landscape Architects, *Dijken van Nederland,* (Rotterdam: nai010 publishers, 2014).

Bureau Bas Smets, Brussels 2040 (2011): The small tributaries are linked up again. Together they form a system of parks and woods that connects the surrounding agricultural landscape with the greenery in the city by means of streams. On the one hand, the contiguous green areas can hold the water better and thus solve the problem of flooding in the inner city, on the other hand they offer a park structure for the territory as a whole. /

Bureau Bas Smets, Brussel 2040 (2011): de kleine toeleidende beken worden opnieuw met elkaar verbonden. Samen vormen zij een systeem van parken en bossen, dat – via de beken – het omliggende landschap van landbouwgebieden en bossen verbindt met de groengebieden in de stad. Het aaneengesloten groengebied kan niet alleen beter water vasthouden, om zo de overstromingsproblematiek in de binnenstad op te lossen, maar biedt ook een parkstructuur op de schaal van het territorium.

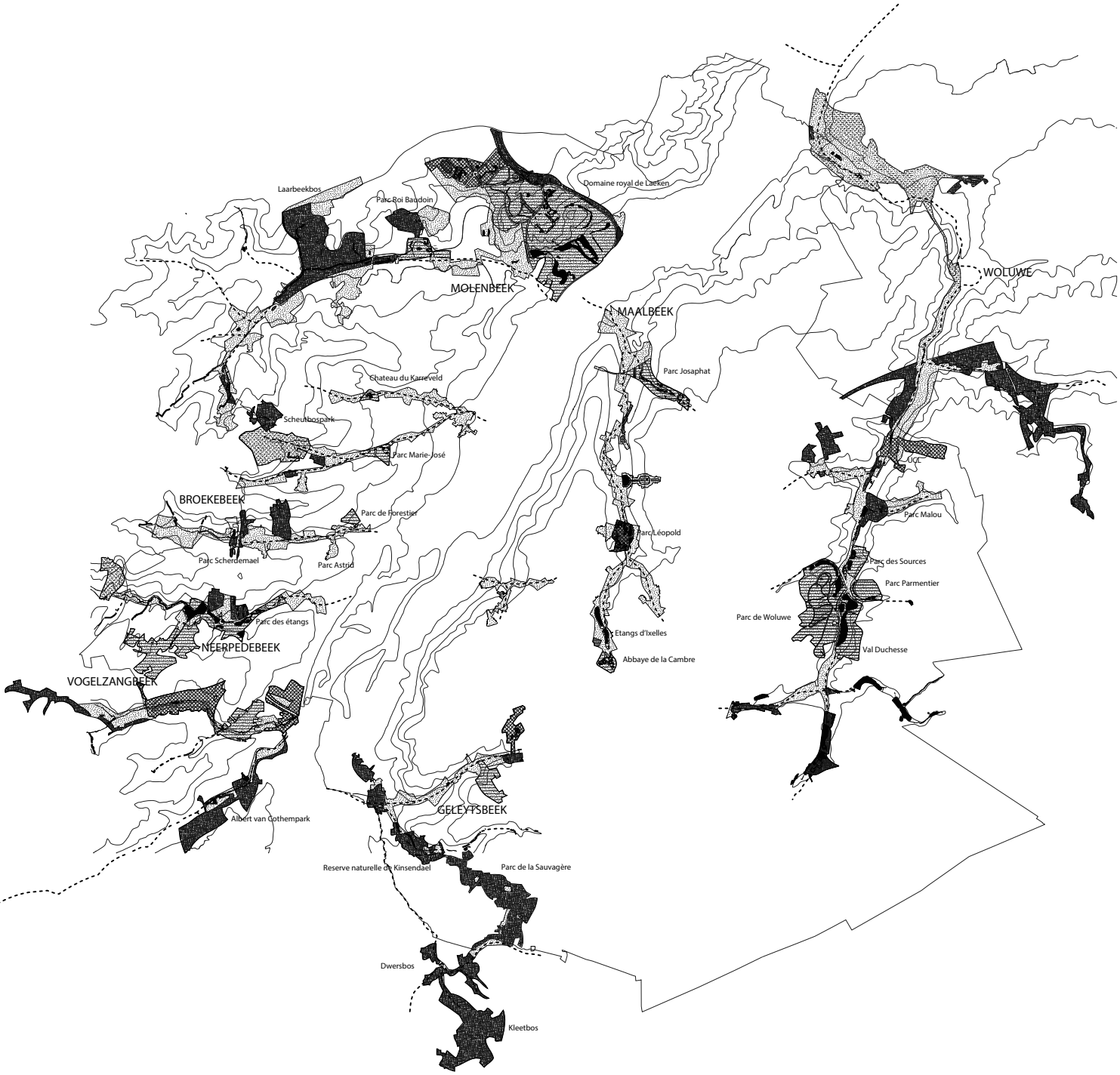

the designers thoroughly investigate their object through comparative analysis. By doing this they are able to bring different situations back to certain 'types'. By presenting these types in clear drawings and mappings of actual sites and showing how these relate to the types, LOLA landscape architects first offers both the authorities and the public the ability to 'read' specific situations, and helps them to formulate programmes and directions for the development of these sites. Secondly, the designers also offer their research object as a subject of political discussion, making them (publicly) manifest in the urban landscape.

The mapping of the different dikes in the Netherlands, as an example, shows the figure of the dike as a strong landscape element that even in very urbanised landscapes links the contemporary situation with its history in a tangible way. It is the section that makes the history tangible, but it is the linearity that is actually promising. 'Linear Landscapes,' LOLA writes in its book *Lost Landscapes*, 'have a bright future as the life lines of the city. . . . They are promising because linearity connects [and therefor differentiates, HT], exchanges and makes an excellent platform for designing processional experiences.'[14]

Programming – LINT landscape architecture

Turning landscape into a public issue often needs more than drawings, which are not always easy for the public to read. The young Dutch office LINT recognises the importance of literal accessibility, which is not in the first place a matter of adding paths and routes that can be crossed by foot or bike. Even 'literal' accessibility is often a matter of 'mental' accessibility. In a project for the Dutch *Rijksadviseur voor het landschap*, the State advisor concerned with issues of landscape, LINT proposes to establish water basins along the coast of Zeeuws-Vlaanderen. In the past such basins were used once a year to clear the entrance to the harbours, by opening the *spui locks* during low tide. A forceful stream then 'jets' the channel, and deepens it again. In their plan to create new basins, and again use this (former) knowledge, the designers not only return to a system of the past, they also explicitly aim to work with the forces of nature again (and not simply hire a dragline to keep the harbour accessible to shipping traffic). Moreover, the water basins also offer the small villages moments and places to 'celebrate' and thus new public space, which can be used for skating in the winter, for swimming in the summer, and for sailing

14
LOLA Landscape Architects, *Lost Landscapes* (Rotterdam: nai010 publishers, 2013), 85.

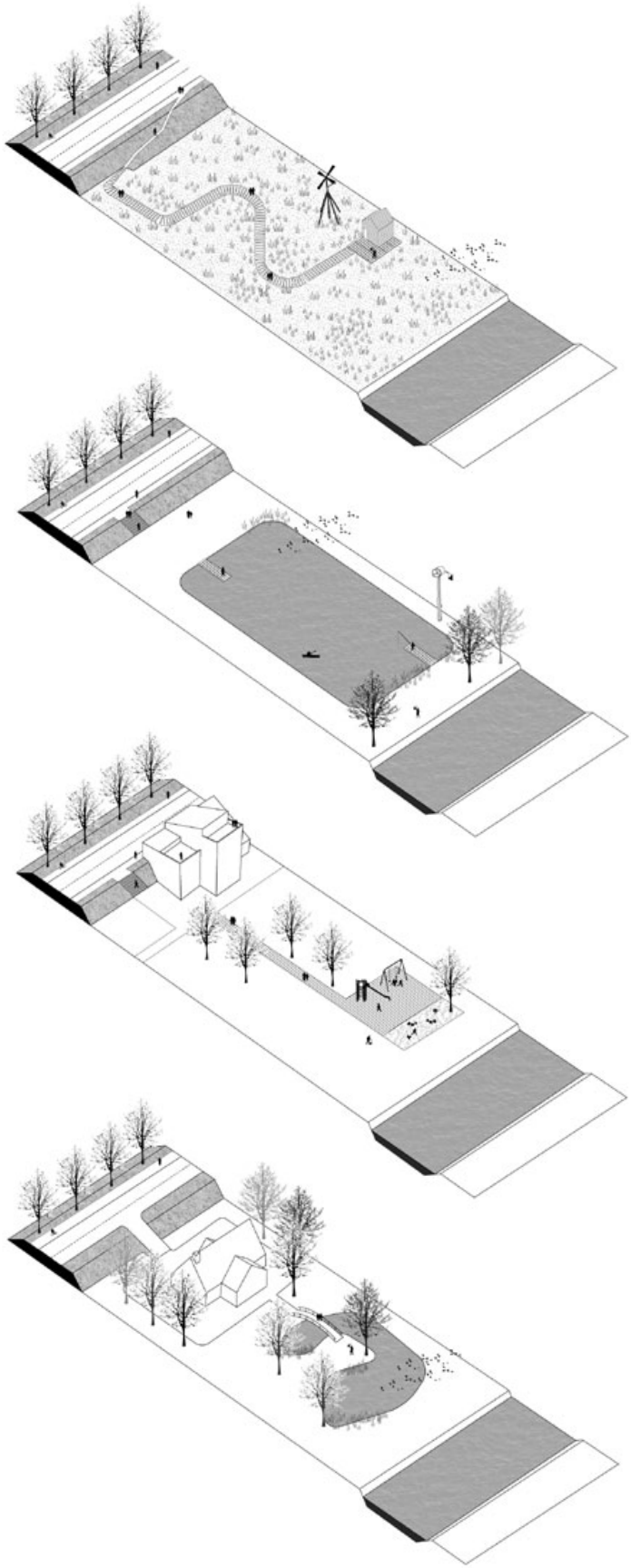

LOLA landscape Architects, Atlas of Dikes on the Island of IJsselmonde (2008-2010): Proposal for the development of 'Zuiverhoeves'. There is large piece of marshland or reed land behind the property on which the new Zuiverhoeves stands. This chain of swamplands and marshlands has a public function for passers-by but can also be integrated with the property. / LOLA landscape architects, Dijkenatlas van eiland IJsselmonde (2008-2010): voorstel voor de ontwikkeling van 'Zuiverhoeves'. De nieuwe Zuiverhoeves hebben achter hun perceel een flink stuk water- of rietlanden. Deze keten van moeras- en waterlanden heeft een publieke functie voor de passant, maar kan ook geïntegreerd worden met de eigen kavel.

LINT landscape architecture, Drainage sluice (2011). Opening the drainage sluices revitalizes silted up and sweet-watered nature areas outside the dikes. / LINT landscape architecture, Spuisluis (2011). Het openen van de spuisluizen brengt de dynamiek terug in opgeslibde en verzoete buitendijkse natuurgebieden.

beïnvloed. Het opnieuw aanleggen van de beken verduidelijkt de lokale topologie, en kan meteen benut worden als een nieuw openbaar parksysteem. Als een tweede stap suggereren de ontwerpers de publieke betekenis van de ingreep te vergroten, door langs deze openbare ruimte nieuwe publieke programma's zoals scholen, bibliotheken, etc. te ontwikkelen.

Typen – LOLA landscape architects

In verschillende atlasprojecten wijzen ook de Rotterdamse landschapsarchitecten van LOLA landscape architects op de mogelijkheid het landschap en zijn kunstwerken te lezen. In de *Stadsrandenatlas*, waarin het bureau de huidige randen van steden en dorpen in de provincie Zuid-Holland heeft uitgetekend, en de atlas van dijken op het eiland IJsselmonde – die najaar 2014 versterking zal krijgen van een volledige inventarisatie van dijkstructuren in Nederland[13] – onderzoeken de ontwerpers hun onderwerp door het haarfijn uit te tekenen en verschillende situaties met elkaar te vergelijken. Daardoor zijn ze in staat de verschillen terug te brengen tot bepaalde 'typen'. Door deze typen in heldere tekeningen te presenteren en die te projecteren op de werkelijke situatie, laten ze zien hoe een locatie zich verhoudt tot het onderliggende type. LOLA stelt daarmee de autoriteiten en het publiek in staat specifieke situaties te lezen en te begrijpen, maar ook programma's voor toekomstige ontwikkeling te formuleren. De tekeningen en kaarten, gespiegeld aan de lezing als type, maken een situatie als onderwerp toegankelijk voor een politieke discussie en maken die daarmee (publiek) manifest in het stedelijke landschap.

Een goed voorbeeld is de *Dijkenatlas van Eiland IJsselmonde*. Hij toont de dijk als een sterk landschappelijk element dat zelfs in zeer stedelijke omgevingen de huidige situatie op zichtbare wijze verbindt met zijn geschiedenis. Het is de doorsnede die de geschiedenis tastbaar maakt, maar het is de lineariteit die uiteindelijk veelbelovend is, stellen de ontwerpers in hun boek *Lost Landscapes*. 'Lineaire landschappen,' schrijven ze, 'hebben een zonnige toekomst als de levenslijnen van de stad. (…) Ze zijn veelbelovend omdat de lineariteit afstanden [en daarmee verschillen, HT] verbindt en uitwisseling mogelijk maakt. Daardoor biedt het bij uitstek mogelijkheden voor het ontwerp van gedeelde en symbolische ervaringen.'[14]

13 LOLA landscape architects, *Stadsrandenatlas van de Zuidvleugel* (Rotterdam/Den Haag: LOLA landscape architects en de Provinciaal adviseur Ruimtelijke Kwaliteit in Zuid-Holland, 2011); LOLA landscape architects, *Dijkenatlas IJsselmonde* (www.eilandijsselmonde.nl); LOLA landscape architects, *Dijken van Nederland* (Rotterdam: nai010 publishers, 2014).

14 LOLA landscape architects, *Lost Landscapes* (Rotterdam: nai010 publishers, 2013), 85.

or even as a shared fish-production facility in other seasons. Explorative walks and canoeing can be set up in the sediment landscape. Their most important point, however, is that they conclude that the opening of the locks offers a strong moment to collect the inhabitants together around a common experience by turning that moment into a public 'happening'. Opening of the locks literally shows the forces of nature to the public, both the process of sedimentation and the power of water streams.

Unexpected Places – Peter Latz+Partner

The literal accessibility of the landscape is also at the core of the work of German (landscape) architect Peter Latz. His office is well known because of its proposals for the wastelands of Western society: former industrial sites, landfill areas and so on. Latz was actually one of the first to recognise the chance that is offered by what he calls *Böse Orte*, 'bad places': 'Spaces of urban wasteland, of landfills but also neglected parks or harmful and unfriendly traffic and infrastructure solutions.'[15] These spaces cannot easily be demolished or turned into nicely landscaped parks – our wastelands can neither be 'wiped out' nor neglected. According to Latz, the landscape architect can only respond to these bad places by being a *bad guy* as well, that is: resist the nature of the profession of the landscape architect to make everything 'nice'. Latz recognised that this was not the strategy to treat these places. 'Ein Mülberg bleibt ein Mülberg,' he writes on the assignment to turn Hiya landfill near Tel Aviv into a new landscape park (2004-2014), no matter how nicely you landscape its slopes, and how architecturally distinguished you create a belvedere, 'a mountain of waste is a mountain of waste'.[16] New York journalist Arthur Lubow even called him the *anti-Olmsted*.[17] Making wastelands public is not a matter of creating nice environments, but specifically emphasising the existing structures, using these thoroughly, as well as adding new (natural and cultural) layers. The non-place can be used again, attain public importance by smart and often experiential interventions, in which the participation of the public plays a central role in the process of design and development.

15
Latz+Partner, *Böse Orte Und Oasen/Bad Places and Oases* (Berlin: AedesLand, 2008), 3.

16
Latz+Partner, *Böse Orte Und Oasen plus/Bad Places and Oases plus* (Bremerhaven: t.i.m.e Port II, 2010), 26.

17
Because of Latz's decision not counter the industrial landscape of Duisburg by an Arcadian landscape, but instead to allow the industrial landscape to speak for itself. Quote via: Udo Weilachter, *Syntax of Landscape, The Landscape Architecture of Peter Latz and Partner* (Basel, Boston and Berlin: Birkhäuser Verlag AG, 2008), 102.

Latz+Partner, Parco Dora, Turin (2004-2012). Transformation of a run-down former industrial complex into a new city park along the Dora River, which is to be reopened. / Latz+Partner, Parco Dora, Turijn (2004-2012). Transformatie tot een nieuw stedelijk park van een vervallen, voormalig industrieel complex langs de opnieuw te openen rivier de Dora.

Programmeren – LINT landscape architecture

Om het landschap publiek te maken is meestal meer nodig dan enkel tekeningen. Tekeningen worden immers lang niet altijd begrepen door het brede publiek. Het jonge Nederlandse bureau LINT herkent het belang van letterlijke toegankelijkheid. Deze toegankelijkheid betreft echter meer dan slechts het begaanbaar maken van het landschap door de toevoeging van fietsroutes of wandelpaden. Zelfs 'letterlijke' toegankelijkheid is allereerst een zaak van 'mentale' toegankelijkheid. In een project in opdracht van de Nederlandse Rijksadviseur voorhet landschap stelt LINT voor om grote waterbassins langs de kust van Zeeuws-Vlaanderen aan te leggen. In het verleden werden zulke bassins, spuikommen, eens per jaar gebruikt om de vaargeul naar de plaatselijke haven uit te diepen, door de sluizen te openen en het water met grote kracht door de vaargeul te laten stromen. Op zijn weg naar buiten spoelde het water het zand weg dat zich in de loop van de tijd in de vaargeul had opgehoopt. In zijn plan om nieuwe spuikommente graven, keert het bureau niet slechts terug naar een systeem van vroeger tijden, maar kiest het er ook voor de krachten van de natuur in te zetten in plaats van simpelweg eens in de zoveel tijd een kraanschip te huren voor het uitdiepen van de vaargeul. De nieuwe spuikommen bieden de kleine dorpen een nieuwe publieke ruimte én daaraan gekoppeld 'momenten' om de gemeenschap te 'vieren'. In de winter kan er worden geschaatst, in de zomer gezwommen; op andere momenten kan er gezeild worden of zelfs een gemeenschappelijke visproductie worden opgezet. In het buitendijkse gebied, dat hier sterk gesedimenteerd is, kunnen ontdekkingstochten en kanoroutes worden uitgezet. Het belangrijkste is echter de jaarlijkse opening van de spuisluizen, die kan uitgroeien tot een gemeenschappelijk feest, een publiek evenement. De opening van de sluizen biedt bewoners en publiek een gemeenschappelijke ervaring: het laat in letterlijke zin de kracht van de natuur zien: het proces van sedimentatie en de kracht van waterstromen.

Onverwachte plaatsen – Peter Latz+Partner

De letterlijke toegankelijkheid van het landschap staat ook centraal in het werk van de Duitse landschapsarchitect Peter Latz. Zijn bureau is bekend geworden door voorstellen voor de 'achterkanten' van de westerse samenleving, de *Böse Orte*, zoals hij ze noemt: 'ruimten van stedelijke woestenij, vuilnisbelten, maar ook verwaarloosde parken, bedenkelijke en ongenaakbare verkeersinfrastructuur'.[15] Latz was een van de eersten die onderkende dat juist deze lelijke plekken nieuwe kansen bieden. Ze kunnen niet gemakkelijk gesloopt worden, noch verwerkt worden tot een aangenaam park; ze kunnen niet eenvoudigweg verstopt of genegeerd worden. Volgens Latz kan de landschapsarchitect op dergelijke plaatsen slechts reageren als een *bad guy*. Hij bedoelt daarmee dat de landschapsarchitect tegen zijn eigen natuur in moet gaan, tegen de vanzelfsprekendheid om alles aangenaam en plezierig te maken. Het is de verdienste van Latz dat hij onderkend heeft dat bij de *Böse Orte* een andere strategie noodzakelijk is. 'Ein Mülberg bleibt ein Mülberg,' schrijft hij naar aanleiding van de opdracht om de Hiya-vuilnisbelt bij Tel Aviv (2004-2014) in te richten als landschapspark. Ongeacht hoe mooi en behaaglijk de hellingen ook worden vormgegeven, en hoe architectonisch onderscheidend debelvedèreook wordt, 'een afvalberg blijft een afvalberg'.[16] De journalist Arthur Lubow noemde hem daarom de anti-Olmsted.[17] Het publiek maken van vuilnisbelten en (voormalige) industrieterreinen is niet een kwestie van toedekken, maar juist van onthullen. Het moet vertrekken vanuit het bestaande, om deze opnieuw in te zetten en op basis daarvan betekenis te geven door ook nieuwe (natuurlijke en culturele) lagen toe te voegen. De niet-plaats kan enkel opnieuw gebruikt worden en publieke betekenis krijgen door slimme en vaak experimentele interventies, waarbij, in het vroege werk van Latz, bovendien de participatie van het publiek in het proces van ontwerp en ontwikkeling een centrale rol speelt.

Zwischennutzung/Raumunternehmen – Urban Catalyst[studio]

Aangewakkerd door de financiële crisis is participatie vandaag opnieuw in het centrum van de aandacht gekomen. Juist in tijdelijke projecten is de lokale inbreng essentieel. Bewoners en professionals zien ergens kansen en kunnen vervolgens snel en ter plekke handelen. Zo komen stadslandbouwprojecten tot stand, van Detroit tot Rotterdam. Het Berlijnse onderzoekscollectief Urban Catalyst stelt dat dit fenomeen oorspronkelijk uit het Berlijn van na de val van de muur afkomstig is. 'Na 1990 ontwikkelde zich een levendige cultuur van tijdelijk gebruik op braakliggende terreinen en in veel leegstaande ruimten in Berlijn,' schrijft het collectief in zijn reflectie op een decennium aan projecten.[18] Als voorbeel-

15 Latz+Partner, *Böse Orte Und Oasen/Bad Places and Oases* (Berlijn: AedesLand, 2008), 3.

16 Latz+Partner, *Böse Orte Und Oasen plus/Bad Places and Oases plus* (Bremerhaven: t.i.m.e Port II, 2010), 26.

17 Vanwege Latz's besluit het industriële landschap van Duisburg niet te veranderen in een Arcadisch landschap, maar in plaats daarvan het industriële landschap voor zichzelf te laten spreken. Quote via: Udo Weilachter, *Syntax of Landscape, The Landscape Architecture of Peter Latz and Partner* (Basel/Boston/Berlijn: Birkhäuser, 2008), 102.

18 Philipp Oswalt, Klaus Overmeyer en Philipp Misselwitz, *Urban Catalyst, The Power of Temporary Use* (Berlijn: DOM Publishers, 2013), 7.

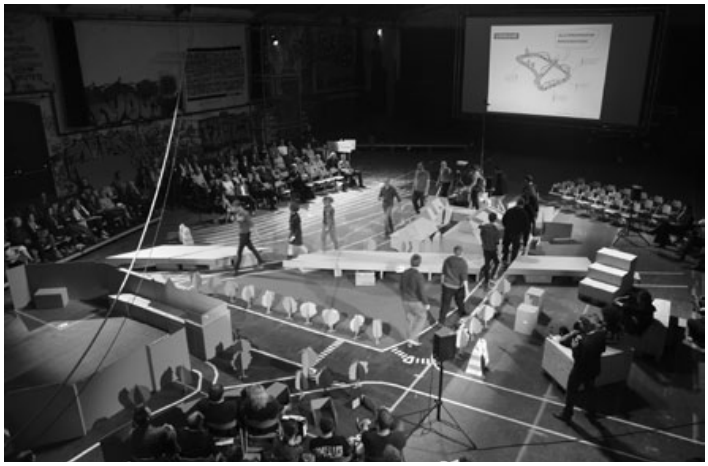

Zwischennutzung/Raumunternehmen – Urban Catalyst Studio

Participation has again become a buzzword today, one might argue: 'Due to the crisis.' In temporary projects, citizens, neighbours and professionals often see chances and can act quickly and locally. Projects of urban farming have been established from Detroit to Rotterdam, but as the Berlin-based Urban Catalyst collective argues, the phenomenon might be rooted in Berlin after the fall of the Berlin Wall. 'A vibrant temporary use scene developed on much of the derelict land and in many of the spaces between buildings that remained in Berlin after 1990,' they write in their reflection on over a decade of projects.[18] Examples are nomadic bars or clubs, parties in vacant buildings and former industrial sites, an emerging variety of migrant economies and new forms of leisure. They admit, however, that it is 'nothing new': 'In the wake of the Great Depression in the late 1920s and early 1930s squatter settlements and self-built structures flourished.'[19] And the same counts for other periods of crisis: after the Second World War, in

18 Philipp Oswalt, Klaus Overmeyer and Philipp Misselwitz, *Urban Catalyst, The Power of Temporary Use* (Berlin: DOM Publishers, 2013), 7.

19 Ibid., 9.

Urban Catalyst Studio, Labor Schützenmatte, Bern (4-7 September 2014). Four-day laboratory event in which experiments and debates were held at the central parking area and the adjacent 'autonomous centre' in order to investigate possible future uses for this location. The combination of discussing ideas and immediately trying them out in reality led to a new way of experiencing the location and new insights into how it could be transformed and used. To take the metaphor of planting, cultivating and harvesting, the participants did the planting by drawing up preconditions and making analyses instead of starting out with a set plan. Cultivation then took place in the test programme phase, transforming possible ideas into models or spatial interventions and collecting the results. Finally, the harvest: evaluating the experiences and turning them into a plan for spatial action. /
Urban Catalyst Studio, Labor Schützenmatte, Bern (4-7 september 2014). 4-daags laboratiumevenement, waarin de centrale parkeerplaats en het naastgelegen 'autonoom centrum' waren vrijgesteld om via experimenten en debatten de mogelijke toekomst van deze locatie te onderzoeken. De combinatie van debat en het meteen in de werkelijkheid uitproberen leidt tot een nieuwe ervaring van de plek en tot nieuw inzicht in hoe deze kan worden getransformeerd en gebruikt. In de metafoor van planten, cultiveren, oogsten: er werd niet begonnen met een vastgesteld plan, maar met het maken van randvoorwaarden en analyses. Cultiveren betreft de fase van het testprogramma, het omvormen van mogelijkheden in maquettes of ruimtelijke interventies, en het verzamelen van ervaringen. Ten slotte de oogst: de evaluatie van de ervaringen, en het omvormen daarvan tot een ruimtelijk actieprogramma.

den noemen ze nomadische barretjes en clubs, feesten in leegstaande gebouwen en op voormalige industrieterreinen, de opkomende verscheidenheid aan migranteneconomieën en de nieuwe vormen van ontspanning. Tegen deze achtergrond ontwikkelde zich een heuse *Zwischennutzungsagentur*: architect-bemiddelaars voor tijdelijk gebruik in leegstaande ruimten, die bewoners met minder (financiële) mogelijkheden aan zelfstandige ruimte hielpen en nieuwe (zakelijke) activiteiten initieerden, waardoor tegelijk een nieuwe publieke en levendige openbare ruimte wordt geconstrueerd. Er is echter niets nieuws onder de zon, geven de onderzoekers toe. 'Tijdens de Grote Depressie aan het einde van de jaren 1920 en begin 1930 floreerde de kraakbeweging en was er een hausse aan zelfgebouwde structuren.'[19] Hetzelfde geldt voor andere crisisperioden, na de Tweede Wereldoorlog, in de jaren 1970 en 1980. Soms ontstonden initiatieven als gevolg van behoeften, soms als politieke actie, en soms ook voor de lol – maar meestal werd dit alles veroorzaakt door een crisis in de maatschappij. Met zijn bureau Urban Catalyst brengt Klaus Overmeyer, één van de partners in het onderzoeksproject, de *Zwischennutzung* een stap verder in wat hij het *Raumunternehmen* noemt: hoe programma's, actoren en de kunst van het ondernemen elkaar kunnen versterken in het kader van een organische gebiedsontwikkeling.[20] De rol van de ontwerper is in deze dynamische processen volgens Overmeyer vergelijkbaar met die van een tuinier: planten, verzorgen en oogsten – of beter: planten, cultiveren en oogsten. De ontwerper voedt het publiek, de actoren, de stakeholders met ideeën. Op zijn beurt moet de ontwerper vervolgens om weten te gaan met het ongeplande: het laten gebeuren, maar soms ook (inter)actief interveniëren, reagerend op veranderende omstandigheden, om het te integreren in de planvorming, en weer terug te kunnen leggen bij de actoren. Ten slotte moet de ontwerper weten wanneer de tijd rijp is om te kunnen oogsten, uit alle lijnen bij elkaar een plan kunnen destilleren, dat niet per se af of perfect is, maar in staat is de actoren bij elkaar te krijgen.

Ik geef onmiddellijk toe dat deze 'lijst' eenvoudig uitgebreid kan worden met tal van andere bureaus, projecten, thema's, ideeën, perspectieven, uit het heden en verleden, uit het Westen of vanuit elders ter wereld, opgeworpen door lokale praktijken of juist door globaal werkende ontwerpers. Eigenlijk bevatten alle projecten sporen van publieke kwesties – elk project, zelfs de allerkleinsten, brengt in de kern kwesties aan het licht die van belang zijn voor het brede publiek. Het is vooral de vraag hoe deze aspecten begrepen worden, en daarna ook publiek gemaakt kunnen worden, voorbijgaand aan de mooie tekening en de sublieme perspectieven die vooral bedoeld zijn de opdrachtgever, politici en het publiek te verleiden. Analyses en projecten behoren binnengebracht te worden in het publieke domein om bediscussieerd te worden, weerstand op te roepen, er over te onderhandelen – maar toch vooral ook om *begrepen* te worden.

19 Ibid., 9.

20 Lisa Buttenberg, Klaus Overmeyer en Guido Spars (red.), *Raumunternehmen. Wie Nutzer selbst Räume entwickeln* (Berlijn: Jovis Verlag, 2014)

the 1970s and 1980s – sometimes as a response to needs, sometimes politically motivated, and sometimes just for fun – but often evoked by a crisis in society. The office of Klaus Overmeyer, one of the partners in the Urban Catalyst research, Urban Catalyst Studio, brings the *Zwischennutzung* one step further in what they call *Raumunternehmen*: how programme, actors and entrepreneurs join forces within the frame of the organic development of sites.[20] According to Overmeyer, the role of the designer within these processes is comparable to a gardener: to plant, to care for and to harvest – or better said: to plant, to cultivate and to harvest. The designer needs to feed the public, the actors and the stakeholder with ideas. In turn the designer needs to know how to deal with the unplanned: let it go, but also to (inter)act at the right time, intervene and integrate in the process of planning, offering suggestions to the actors involved. Finally, the designers need to know when the time is ripe for the picking, which means to gather all streams and directions, responses and ideas in order to distil a plan that does not have to be perfect of finished, but is able to bind the actors.

20
Lisa Buttenberg, Klaus Overmeyer and Guido Spars (eds.), *Raumunternehmen. Wie Nutzer selbst Räume entwickeln* (Berlin: Jovis Verlag GmbH, 2014).

I admit that this 'list' can be extended easily with lots of other practices, projects, theme's, ideas and perspectives, from the past and the present, from the Western world and elsewhere, both local and global practices. In most designs, traces of public issues can be found – all projects actually, even the smallest ones, address issues that are of public concern. It often is how these aspects are understood and 'made public' beyond the nice drawings and sublime perspectives that are meant to tempt the client, the politician and the public. Analysis and projects need to be brought into the public domain in order to be discussed, opposed, negotiated and surely also *understood*.